

داوری و مدیریت مقاله در مجله‌های علمی: راهکارهایی برای عملکردی شایسته

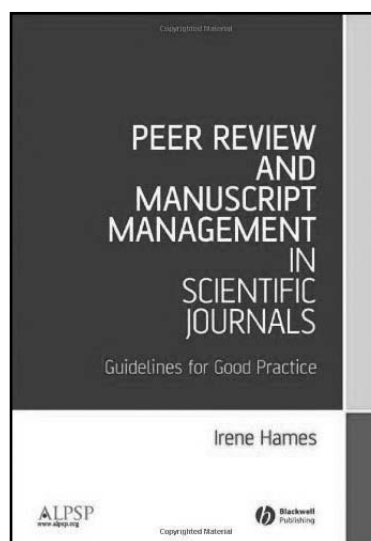
■ دکتر یزدان منصوریان^۱

دانشیار دانشگاه خوارزمی

بیشتر مشخص می‌شود. مثلاً منصوریان در تعریف داوری می‌نویسد: «داوری قضاوتی عالمانه و بی‌طرفانه است، که نیاز به دانش و تجربه کافی دارد ... و فرایندی است که طی آن تعدادی از متخصصان هر رشته با نگاهی منتقدانه نسبت به ارزش علمی آثار جدید اظهار نظر می‌کنند. سپس در صورت تشخیص تطابق کافی این آثار با «معیارهای علمی» مجوز نشر آنها صادر می‌شود» (۱۳۹۰). همان‌طور که می‌بینیم مفاهیم متعددی در این تعریف نهفته است. مثلاً چگونه می‌توان از قضاوت عالمانه و بی‌طرفانه داوران اطمینان حاصل کرد؟ معیار سنجش تجربه و دانش آنان در این زمینه چیست؟ بررسی دقیق همخوانی یک اثر با معیارهای علمی چگونه میسر است؟ و پرسش‌های دیگری که کمتر به آنها توجه می‌شود. خوشبختانه کتاب داوری و مدیریت مقاله در مجله‌های علمی اختصاصاً به فرایند داوری مقاله پرداخته است و حرف‌های تازه‌ای در این زمینه دارد. از آن‌جا که موضوع داوری به عنوان بخشی مستقل در کتاب‌ها کمتر مورد توجه بوده است، اهمیت این کتاب بیشتر نمایان می‌شود. این کمبود در آثار انگلیسی مشهود و در منابع فارسی مشهودتر است. زیرا به‌جز ترجمه کتاب فرایند داوری در مجلات علمی: نقاط قوت و ضعف آن (ولر، ۱۳۸۹) که نقد و معرفی آن قبلاً در همین مجله منتشر شده (منصوریان، ۱۳۹۱)، حداقل نویسنده این یادداشت کتاب مستقل دیگری در این زمینه ندیده است. بر این اساس، امید است معرفی کتاب حاضر برای مدیران و داوران مجله‌های علمی مفید باشد.

درباره نویسنده

نویسنده این اثر، خانم دکتر آیرین هیمز^۲، دانش‌آموخته مقطع دکتری تخصصی (PhD) زیست‌شناسی گیاهی از دانشگاه اسکس انگلستان است. او ۳۴ سال پیش یعنی در ۱۹۷۸ از این دانشگاه فارغ‌التحصیل شده و پیش از آن نیز در ۱۹۷۲ مدرک

■ Hames, Irene. Peer Review and Manuscript Management in Scientific Journals: Guidelines for Good Practice. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007, xi, 293 p. ISBN: 978-1-4051-3159-9.

مقدمه

تقریباً همه مجله‌هایی که در گروه علمی و تخصصی قرار می‌گیرند، قبل از پذیرش آثار دریافتی و برای کسب اطمینان از کیفیت آنها از فرایند داوری استفاده می‌کنند. اما در این میان تعداد مجله‌هایی که خطمشی مدون و مکتوبی برای داوری داشته باشند و مراحل و معیارهای ارزیابی آثار را به داوران آموزش دهند، چندان زیاد نیست. اغلب مجله‌ها فقط فرمی ساده در اختیار داوران قرار می‌دهند و از آنان می‌خواهند بر اساس معیارهای موجود در آن مقاله‌های مورد نظر را ارزیابی کنند. اما به نظر می‌رسد که در عمل موضوع داوری گستره‌ای به مراتب فراتر از این فرم‌ها داشته باشد. اگر به تعریف داوری دوباره بنگریم این پیچیدگی کمی

کارشناسی خود را در زیست‌شناسی از دانشگاه لستر^۴ اخذ کرده است. در بین سال‌های ۱۹۷۲ و ۱۹۷۴ او در پژوهشگاه درمان سرطان در فیلادلفیای آمریکا نیز به عنوان دستیار پژوهشگر مشغول به فعالیت علمی بوده است. اما پس از فراغت از تحصیل در مقطع دکتری به جای پژوهش در زیست‌شناسی بیشتر به مدیریت نشر علمی علاقه‌مند شده و طی سه دهه گذشته بیشتر مطالعات و تحقیقات خود را در این زمینه متمرکز ساخته و صاحب آثار و تألیفات فراوانی در این عرصه است. ضمناً دکتر هیمز به مدت ۲۰ سال - بین سال‌های ۱۹۹۰ و ۲۰۱۰ - مدیر داخلی مجله بین‌المللی و معروف گیاه^۵ بوده که البته از نظر موضوعی به رشته تخصصی او کاملاً مرتبط است. این مجله که توسط مؤسسه انتشاراتی وایلی منتشر می‌شود از نظر دوره زمانی انتشار دوهفته‌نامه^۶ است و با ضریب تأثیری^۷ نزدیک به هفت، دومین مجله ترویجی بین‌المللی معتبر در حوزه زیست‌شناسی گیاهی به شمار می‌آید.

به این ترتیب ۲۰ سال تجربه مدیریت داخلی این مجله مهم‌ترین دستمایه نویسنده در نگارش این کتاب محسوب می‌شود. در حال حاضر دکتر هیمز مشاور انتشاراتی برخی از مجله‌های علمی در انگلستان و سایر کشورهای اروپایی است و معمولاً در نشست‌ها و همایش‌هایی که در این زمینه برگزار می‌شود به عنوان سخنران مدعو شرکت می‌کند. مثلاً دکتر هیمز در ژوئیه ۲۰۱۰ در همایش سالانه انجمن زیست‌شناسی جمهوری چک در شهر پراگ سخنرانی خود را با عنوان «پژوهش خود را منتشر کنید: راهکارها، نگرش‌ها و اخلاق»^۸ ارائه کرد و در سال ۲۰۰۸ نیز در مجمع سردبیران حوزه دندانپزشکی انگلستان^۹ سخنرانی دیگری با عنوان «مشکلات داوری: خوب، بد و زشت»^{۱۰} داشته است.

بیشتر آثار وی در زمینه نشر علمی و داوری مجله‌های تخصصی است و معمولاً با رویکرد ترویجی نوشته شده که از آن جمله می‌توان به مقاله‌ای در مجله معروف نیچر اشاره کرد که با عنوان «نویسندگان آگاه باشید و از هویت برخط خود محافظت کنید» منتشر شده است (هیمز، ۲۰۰۹). عنوان دو مقاله دیگرش عبارتند از «تصاویر دیجیتال و مشکلات ناشی از تدوین نامناسب آنها» (هیمز، ۲۰۰۸) و «وبلاگ‌نویسی زنده و ارزیابی گروهی» (هیمز، ۲۰۱۰).

معرفی کتاب

این کتاب شامل ۹ فصل است. نخستین فصل که عنوان «مقدمه» را با خود دارد از سه محور اصلی تشکیل می‌شود و درآمدی بر متن اصلی به شمار می‌آید. در محور نخست نویسنده سعی می‌کند به اختصار اهداف و وظایف داوری در مجله‌ها را تبیین کند. در این مرحله نویسنده مفهوم داوری را این‌چنین تعریف می‌کند: «داوری علمی ارزیابی منتقدانه آثار ارسالی به مجله‌ها

است که توسط متخصصانی که عضو هیئت تحریریه آن مجله نیستند انجام می‌شود». به این ترتیب در همان ابتدای اثر بر دو نکته کلیدی فرایند داوری تأکید می‌شود. یکی آن که داوری بررسی دقیق و منتقدانه‌ای است و دوم آن که باید از دیدگاه کارشناسی انجام شود که جزء مجموعه مدیریتی مجله نباشند. بر این اساس، داوری فرصتی برای تعامل مدیریت مجله با متخصصان حوزه‌های موضوعی مختلف است. محور دوم فصل اول به پیش‌فرض‌هایی که درباره داوری وجود دارد می‌پردازد و هشت انتظار از داوران مطرح می‌کند؛ این انتظارات عبارتند از (۱) پیشگیری از انتشار آثار نامناسب و ضعیف، (۲) اطمینان از درستی اجرای پژوهشی که مقاله بر اساس آن نوشته شده است، (۳) اطمینان از درستی و شفافیت متن آثار و درستی استناد به آثار موجود در این زمینه، (۴) اطمینان از درستی و جامعیت تفسیرهای ارائه شده در مقاله، (۵) اطمینان از این‌که نتایج ارائه شده بدیهی، پیش‌پاافتاده یا خارج از ساختارهای معمول نباشد و در عین حال مسیر نوآوری و خلاقیت در آن حوزه را نیز مسدود نکند، (۶) گزینش آثاری که بیشترین جذابیت را برای جامعه خوانندگان دارد، (۷) ارائه شواهدی به سردبیر که حاکی از همخوانی اثر پذیرفته شده با معیارهای مجله باشد و (۸) سرانجام طرح توصیه‌ها و رهنمودهایی برای نویسندگان آثار برای بهبود کیفیت مقالات ارسالی. در ادامه و در سومین محور این فصل نویسنده تصویر دقیقی از دامنه و اهداف کتاب ترسیم می‌کند.

فصل دوم با عنوان «فرایند داوری: چگونه آغاز کنیم؟» به تبیین مراحل داوری اختصاص یافته است که هر یک از اجزاء آن محور فصل‌های بعدی را تشکیل می‌دهند. مثلاً در فصل سوم نویسنده به تفصیل درباره گام‌های اصلی در ارسال و دریافت مقاله و همچنین معیارهای اولیه برای ارزیابی مقدماتی آثار صحبت می‌کند. فصل چهارم که با ۴۳ صفحه بخش مفصلی از کتاب است با عنوان «فرایند کامل داوری» گام‌های اصلی در این فرایند را از انتخاب داوران تا پایان داوری تشریح می‌کند. مطالعه این فصل برای سردبیران و مدیران داخلی مجله‌ها می‌تواند بسیار کاربردی باشد. کتاب با همین رویکرد کاربردی در فصل پنجم نیز ادامه می‌یابد و به بحث کلیدی تصمیم‌گیری درباره پذیرش یا رد مقالات می‌پردازد، تصمیمی که در بسیاری از موارد چندان ساده و شفاف نیست، به ویژه زمانی که نظرات داوران درباره یک اثر مشخص متفاوت و حتی گاهی متناقض باشد.

در فصل ششم، کتاب وارد عرصه تازه‌ای می‌شود و بحث ارسال و داوری برخط^{۱۱} (آنلاین) را مطرح می‌سازد، فرصت و ابزار نسبتاً جدیدی که تحولی بزرگ در فرایند داوری و شفاف‌سازی آن ایجاد کرده است. آن‌چه در این فصل آمده،

داوری قضاوتی عالمانه

و بی‌طرفانه است،

که نیاز به دانش و

تجربه کافی دارد....

و فرایندی است که

طی آن تعدادی از

متخصصان هر رشته

با نگاهی منتقدانه

نسبت به ارزش علمی

آثار جدید اظهار نظر

می‌کنند

مهم‌ترین امتیاز کتاب حاضر پشتوانه تجربی نویسنده آن در زمینه موضوعی کتاب است، نویسنده‌ای که در کارنامه پربار خود سه دهه تجربه مستقیم درباره بحث داوری علمی دارد و ۲۰ سال نیز مدیریت داخلی مجله‌ای بین‌المللی را برعهده داشته است

کاملاً خاص و منحصر به فرد است، زیرا حداقل نویسنده این یادداشت که تجربه استفاده از چند سیستم داوری برخط داخلی و خارجی را دارد، تاکنون اثری مستقل و منسجم درباره ارزیابی و مراحل پیاده‌سازی آن در مجلات ندیده است. در این فصل با ذکر جزئیات کامل، وجوه مختلف مربوط به این نرم‌افزارها تشریح شده است.

فصل بعدی کتاب گرچه کوتاه است، اما موضوع جالبی را در خصوص ارزش و اهمیت داوری مطرح می‌سازد که در دیگر آثار در این حوزه کمتر به آن توجه می‌شود. در این فصل نویسنده به داوران اطمینان می‌دهد که آنچه انجام می‌دهند کاری ارزشمند است و بهتر است داوری را فرصتی برای یادگیری و گامی برای کسب اعتبار حرفه‌ای خود تلقی کنند. در ادامه، هشتمین فصل کتاب درباره اخلاق داوری است و وظایف هر یک از گروه‌های درگیر در این فرایند را - نظیر نویسندگان، سردبیران، داوران و هیئت تحریریه - بازگو می‌کند. سرانجام، کتاب با فصل نهم به پایان می‌رسد، فصلی که به بحث پیچیده و چندوجهی فریبکاری و تقلب^{۱۲} در انتشارات علمی اختصاص یافته است. نویسنده در این فصل ابتدا مروری بر انواع تقلب‌ها ارائه می‌کند و در ادامه راه کارهایی برای مقابله با این پدیده در اختیار سردبیران قرار می‌دهد. معرفی چند نهاد علمی در این زمینه نظیر «کمیته اخلاق انتشارات»^{۱۳} و «دفتر سلامت در پژوهش»^{۱۴} از دیگر امتیازهای این فصل است.

البته با این فصل کتاب کاملاً به پایان نمی‌رسد و با چهار پیوست مفصل و بسیار مفید ادامه می‌یابد. پیوست نخست با عنوان «چک‌لیستی از اصول طلایی و نمونه‌های موفق در داوری» مجموعه کاملی از معیارهای ارزیابی را در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد که می‌تواند مبنای تدوین فرم‌های ارزیابی مجله‌ها باشند. در بخش نخست این پیوست نویسنده ۱۴ اصل طلایی در داوری را که در فصل‌های کتاب قبلاً مطرح کرده بود، برای یادآوری و جمع‌بندی به شرح زیر بیان می‌کند:

- مسئولیت کیفیت مجله و صحت مطالب آن با سردبیر و هیئت تحریریه است و آنان باید اطمینان داشته باشند آنچه در مجله منتشر می‌شود درست، اخلاقی و مرتبط با نیاز خوانندگان است.

- فرایند داوری حتماً باید با مشارکت داوران خارجی (خارج از هیئت تحریریه) انجام شود.

- تمام مراحل ارزیابی آثار دریافتی از زمان تحویل اثر به مجله تا پایان داوری باید محرمانه باقی بماند.

- به‌جز در داوری باز^{۱۵} نام داوران هر اثر باید محرمانه باشد.

- داوران نقش مشورتی دارند و توصیه‌های خود را اعلام می‌کنند، اما تصمیم نهایی برای پذیرش هر اثر با سردبیر است.

- داوران باید «اثر» را ارزیابی کنند و نه «صاحب اثر» را و

این ارزیابی باید همواره بی‌طرفانه باشد.
- سردبیر و هیئت تحریریه باید در نظر و تصمیم‌گیری خود آزاد و مستقل عمل کنند و تحت تأثیر دیگران نباشند.

- تصمیم سردبیران برای پذیرش هر اثر باید فقط مبتنی بر ارزش آن باشد و هیچ عاملی دیگری - نظیر منافع مالی یا هر نوع رویکرد یا سیاست خارج از مجله - نباید در این ارزیابی دخالت کند.

- همه افراد درگیر در داوری باید در تمام این مراحل بالاترین سطح موازین اخلاقی را رعایت کنند.

- اطلاعات دریافتی در فرایند داوری نباید در خدمت منافع شخص یا گروهی خاص باشد یا علیه کسی استفاده شود.

- همه افرادی که در فرایند داوری دخالت دارند موظفند به محض مواجهه با هر شکلی از «برخورد منافع»^{۱۶} با اعلام آن به مجله از کار داوری کناره‌گیری کنند.

- هیچ شکلی از پیش‌داوری یا برخورد منافع نباید در هیچ یک از مراحل ارزیابی آثار نقش ایفا کند.

- مجله نباید از موارد مشکوک به فریبکاری - مثل سرقت علمی - چشم‌پوشی کند.

- مجله‌ها موظفند در حفظ سلامت فرایند تولید علم کوشا باشند و آن را از گزند فریبکاری و نادرستی حفاظت کنند.

پیوست سوم کتاب حاوی نشانی وب‌گاه‌های مفید در زمینه داوری است و پیوست چهارم نیز اشاره‌ای به انواع نه‌چندان متداول ولی جدید داوری دارد. نظیر ارزیابی پیش از ارسال به مجله و ارزیابی پس از انتشار توسط جامعه متخصصان. برای حفظ اختصار این پیوست نویسنده خوانندگان را به نشانی اینترنتی ویژه‌ای هدایت می‌کند که در آن امکان دسترسی به متن کامل ۲۲ مقاله مفید در این زمینه وجود دارد.^{۱۷}

امتیازها و کاستی‌ها

شاید مهم‌ترین امتیاز کتاب حاضر پشتوانه تجربی نویسنده آن در زمینه موضوعی کتاب است، نویسنده‌ای که در کارنامه پربار خود سه دهه تجربه مستقیم درباره بحث داوری علمی دارد و ۲۰ سال نیز مدیریت داخلی مجله‌ای بین‌المللی را برعهده داشته است. بر این اساس، او از دانشی عمیق در این عرصه برخوردار است و به خوبی توانسته این دانش را در اختیار خوانندگان قرار دهد. به این ترتیب محتوای کتاب کاملاً کاربردی و مبتنی بر نمونه‌های عینی است. مثال‌های واقعی از فرم‌های ارزیابی آثار در مجله‌های معروف نیز بر خصوصیت کاربردی اثر افزوده است. همچنین، متن ساده، سلیس و منسجم کتاب نیز امتیاز دیگری برای آن محسوب می‌شود. از نظر محتوایی نیز تمرکز این اثر بر فرایند داوری در مجله‌های علمی نقطه قوتی برای آن محسوب می‌شود و آن را به کتابی کاملاً تخصصی تبدیل می‌کند. جامعیت کتاب نیز که تقریباً به تمام وجوه فرایند داوری پرداخته

5. *Plant Journal* ([http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1365-313X](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1365-313X))
6. biweekly
7. impact factor
8. Getting your research published: strategies, insights and ethics
9. British Dental Editors' Forum
10. Problems in Peer Review: the good, the bad and the ugly
11. online submission systems
12. academic dishonesty
13. The Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>)
14. The Office of Research Integrity (<http://www.uaf.edu/ori/>)
15. open peer review
16. conflicts of interests
17. <http://www.nature.com/nature/peerreview/debate/index.html>

نویسنده به تمام توصیه‌هایی که برای تدوین آثار علمی در این کتاب مطرح ساخته به خوبی عمل کرده است

این کتاب به خوبی نشان می‌دهد که ارتقاء و بهبود کیفیت داوری خود به آموزش نیاز دارد و لازم است داوران تبیین شود

مآخذ

- ولبر، آن سی (۱۳۸۹). فرایند داوری در مجلات علمی: نقاط قوت و ضعف آن، ترجمه علی حسین قاسمی و سیروس آزادی. تهران: پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران و نشر چاپار.
- منصوریان، یزدان (۱۳۸۹). «عیار و معیار داوری آثار علمی»، یادداشت روز خبرگزاری کتاب ایران (۱۳۸۹/۶/۳۰) (برخط)، قابل دسترس در: http://www.ibna.ir/vdcba5bw_rhb8zpiuur.html (Accessed 22 June 2012)
- منصوریان، یزدان (۱۳۹۰). «فرازاها و فرودها در فرایند داوری»، کتاب ماه کلیات، دوره ۱۴، ش. ۱۱، پی‌درپی، ۶۴-۶۹.
- منصوریان، یزدان (۱۳۹۱). نقد کتاب «فرایند داوری در مجلات علمی: نقاط قوت و ضعف آن». کتاب ماه کلیات، دوره ۱۵، ش. ۵، پی‌درپی ۱۷۳: ۴-۷.
- Hames, I. (2010) *Live blogging and collaborative community review*, Wiley-Blackwell Publishing News, No. 25, PP. 7-8
- Hames, I. (2009) Authors beware, and protect your online identity, *Nature* 462 (7269), PP. 34-35,
- Hames, I. (2008) Digital images and the problem of inappropriate manipulation: Can you believe what you see? *The Write Stuff: Journal of the European Medical Writers Association*, Vol. 17, PP. 164-167.

است بر ارزش آن می‌افزاید.

از سوئی دیگر، نویسنده به تمام توصیه‌هایی که برای تدوین آثار علمی در این کتاب مطرح ساخته به خوبی عمل کرده است. در نتیجه، کتاب حاضر از چنان جامعیت و انسجام برخوردار است که یافتن نقضی جدی در آن برای منتقدان کمی دشوار است. با این حال، مثل هر اثر دیگر کتاب حاضر دچار کاستی‌هایی است که می‌تواند در ویرایش‌های بعدی مورد توجه قرار گیرد. مثلاً برخی از بخش‌های کتاب بسیار طولانی است و مطالعه این صفحات پی‌درپی برای خواننده پرشتاب امروز کار ساده‌ای نیست، به‌ویژه آن که رویکرد کتاب کاربردی است و خواننده انتظار دارد به سرعت به مطالب مورد نیاز خود دست یابد. کاستی دیگر کتاب نبود گزینه‌هایی از متن مقالات است که خواننده بتواند میان آنها به مقایسه بپردازد و با مثال‌های ملموس و روشنی دیدگاه نویسنده را در این زمینه بررسی کند.

سخن پایانی

اهمیت داوری در کنترل کیفیت آثار علمی بر کسی پوشیده نیست. همان‌طور که منصوریان می‌نویسد: «داوری آثار علمی وظیفه‌ای سنگین و خطیر است. چرا که اعتماد جامعه به وثوق مطالب ارائه‌شده در این آثار به میزان توجه و دقتی بستگی دارد که آنان در کار خود لحاظ می‌کنند. بر این اساس، آنان همواره باید به رسالتی که بر عهده دارند توجه کنند و معیارها و شاخص‌های پذیرفته‌شده علمی را مبنای ارزیابی قرار دهند» (۱۳۸۹). اما پرسش اصلی این است که چگونه می‌توان گامی عملی در این زمینه برداشت و فرایند داوری را مدون و منسجم ساخت؟ کتاب حاضر اثر ارزشمندی است که پاسخ‌های دقیقی در این زمینه دارد و مطالعه آن می‌تواند برای سردبیران، مدیران مجله‌ها، داوران و نویسندگان مقاله‌های علمی بسیار سودمند باشد. این کتاب به خوبی نشان می‌دهد که ارتقاء و بهبود کیفیت داوری خود به آموزش نیاز دارد و لازم است وجوه مختلف آن برای داوران تبیین شود. زیرا تاکنون داوری در مجله‌ها بیشتر متکی بر تجربه‌های داوران بوده است و کمتر ضرورتی برای تبیین گام‌های اصلی این فرایند احساس شده است. بر این اساس، به نظر می‌رسد انتشار آثاری شبیه کتاب حاضر می‌تواند گام تازه‌ای در این زمینه باشد.

پی‌نوشت‌ها

1. mansourian@tmu.ac.ir
2. Irene Hames
3. The University of Essex
4. University of Leicester